

FIGYELŐ

NÉMETH LAJOS: GESZTUS VAGY ALKOTÁS

*Válogatott írások a kortárs magyar
képzőművészetről*

*Válogatta, szerkesztette Hornyik Sándor
és Timár Árpád*

MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 2001.

392 oldal, 2200 Ft

Az írói életművekből összeállított gyűjteményes kötetek a kultusz jelenségei és eszközei. X. Y. „minden munkái”, „összes, összegyűjtött vagy válogatott művei” a szerző életében vagy halála után egyaránt az írások töretlen időszerűségét hivatottak kifejezni, s mindenki előtt nyilvánvaló, hogy a költők megnyilatkozásának az egyes versnél is hangsúlyosabb eszköze a megkomponált kontextust teremtő verseskötet. Tudósok, kutatók számára ilyen ritka megismerhetőségről többnyire az utókor gondoskodott, bár manapság ebben is vannak változások: gyakran pályakezdők is jelentkeznek gyűjteményes kötetekkel, amelyeket a jelek szerint nem annyira válogatni kell, hanem inkább fiktív vagy valóságos publikációkkal kiegészíteni. Németh Lajos nem szorult rá erre a trükkre, az 1958 és 1991 között megjelent írásai között válogatóknak a szó szoros értelmében az írói köteleltség tudás és szorgalom teremtette bőség zavarával kellett küzdeniük.

Hangsúlyozandónak tartom, hogy a szerző halálának tizedik évfordulóján – szemünk elől rohamosan eltűnő generációjának tagjaként még ma is csak hetvenkét éves lenne – a kötetet művészettörténész kollégái válogatták, gondozták és adták ki. A kötet tehát ahhoz a típushoz tartozik, amelyet nem a szerző bocsátott közre, hanem az utókor. Ez feltétlenül annak a kifejezése, hogy aktuálisnak, fontosnak tartjuk az írásokat, és vállaljuk, továbbörökítendőnek, tanításra alkalmasnak tekintjük üzenetüket.

Ezt azért kötelességünk itt és most nyoma-tekosan kijelenteni, mert a nevenincs gazem-

berség Németh Lajos holttestén mint céltáblán is kipróbálta már nyilas íjászképességeit. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete tehát büszkén vállalja a közösséget és a hagyatékot, s vele a kollégák, a tanítványok jobbik része.

Ez annál nagyobb szó, mivel javarészt alkalmom, aktuális igény szülte, pillanatnyi, jól felismert szükségességéből eredő írásokról van szó. A kötet címét adó 1975-ös helyzetfelmérés A KORTÁRS MŰVÉSZET FEJLŐDÉSTENDENCIÁIRÓL – ez az alcíme – például a gesztus vagy alkotás dilemmájának felismerésével valóban az akkor kezdődő jelenkor meghatározó problémájának vázolását nyújtotta. Kiindulópontja a prognosztika, a jövőbeli sorsot alakító elméleti gondolkodás szempontjának vállalása volt, s ez Németh Lajos művészeti írói attitűdjének egyik legfontosabb titka. Lényegében ezt, a művészetet szemlélő és róla gondolkodó kortárs attitűdjét jelenti a számomra egyszerűen magyar nyelvtani okokból jelzőként nem túlságosan rokonszenves „kortárs művészet” szókapcsolat is.

A szó mindenestre elgondolkodtató. Tíz év távlatából tekintve első jelentésének az tűnik, hogy itt Németh Lajos írásai vannak a maga koráról és művész kortársairól. Az 1958-cal kezdődő sorozat azt jelzi, hogy a magára talált, ízlésének és értékrendjének szabadon és nyíltan kifejezést kereső – és bizonytalannal adó – tudós írásairól van szó. Ez az értékrend alapvetően a XX. századi modernség tradícióján alapul mind az individualitás és eredetiség esztétikai értelemben vett kritériuma tekintetében, mind a művész etikai és szociális küldetésének vonatkozásában. Németh Lajos számára – legyen ez hagyomány, generációs hovatartozás vagy műveltség által megszabott determináció – nem szűnt meg Párizs lenni a modernség szellemi középpontjának. Az a Párizs, amelyben az 1937-es világkiállításon a szorongatott népprontos spanyol köztársaság pavilonját díszítő GUERNICA jelenthette a mércét a magyar művészet számára is, nem pedig a magyar rezsím reprezentációja. Legyen elég itt ennyi

egyetemesség és nemzeti feladatvállalás, népfrengő progresszió és a modernség értelmében vett küldetéstudat felfogásáról, amely a kötetbe foglalt írások egyik vezérmotívuma.

Ennek a modernizmusnak a megkérdőjelezését és múltba utalását – vagy száműzését – jelenthetné a pusztán „Németh Lajos az ő koráról és kortársairól” olvasat. Természetesen megvan a létjogosultsága, hiszen az írások összeválogatása, kronológiai sorba rendezése és fenntartása mindenekelőtt forrásértékük felismerését hangsúlyozza.

A forrásértéknek van bizonyos még el nem szözlött, szívhez szóló aktualitása is. Az a generáció – a miénk –, amelynek Németh Lajos szószólója, vezéralakja és példaképe volt, művészettörténészek és érintett művészek egyaránt, nem távoli forrásként, hanem személyes emlékként is olvassa e kiállítási, kongresszusi és általános szellemi szituációkat felidéző írásokat. A kötet névmutatója nobilitál is: olyan neveket tartalmaz, amelyek ebben az értékrendben valaha valamilyen szempontból fontosnak bizonyultak. Van mindennek az előbb említett személyes és nosztalgikusnak mondható olvasaton kívül más tanulsága is; arról, hogy mikor indultak a rendszerváltás folyamatai a művészetben. Az írások azt bizonyítják, hogy a nyolcvanas évek vége felé politikai változásokhoz vezető jelenségek e téren jóval előbb megfigyelhetők és tudatosíthatók voltak. A kötet szövegei ennek a tudatosodási folyamatnak állomásaiként olvashatók egymás után. A különböző alkalmakhoz igazodó cikkek: nagyvívű történeti és helyzetfelmérő esszék, polemikus hozzászólások, művészportrék, kiállításkritikák, megnyitó beszédek, katalógus-előszavak együtt különösen a második világháború utáni művészet részletes összképet nyújtják, részletesebbet, mint amit e címmel megírni vagy felvázolni Németh Lajosnak életében megadatott. Így a modern magyar művészet csaknem a mai jelenkorig nyúló összképének posztumusz megjelentetése elégtétel is a szerzőnek. Egyben nem az egyetlen lehetséges ítéletet tartalmazza, hanem egyéni tájékozódást, markáns véleményt a szemlélő és művészeti író kortársak, egyívásúak és – tájékozódásuk generációs fókuszbeállításában is – fiatalabbak sorában. Mindig a kollegialitás, a szövetség és a tisztelet érzésén alapuló, liberális és türelmes figyelem hangnemében,

amely a triviálisan, de korszerűen „*csak a szépre emlékezem*” mondattal jellemezhető kritikai alapállást is jellemezte.

Az előolvasó tisztelte az ajánlást. Tehát kiknek és miért ajánlható ez a könyv? A fentiekből következik, hogy mindenkinek, akit foglalkoztat különösen a magyar művészet utolsó fél évszázadának történetek és e történetet szellemi háttere. Ajánlható irodalmároknak, történészeknek, a művészet barátainak is. Stílusa, elemzései, az eddig főleg teoretikus tanulmányainak bonyolultan szakszerű okfejtéseiből ismert szerző itt megnyilvánuló rendkívüli kvalitásérzékenysége és ennek megfelelő plasztikus ekphraszisz a művészeti interpretáció eszközei iránt érdeklődők figyelmébe is ajánlják – akár példaképként is.

De külön is ajánlható az olvasók néhány speciális érdeklődésű csoportjának figyelmébe. A kronológiai rendben mintegy megállást, leltárt és rendezést szolgáló, nagy lélegzetű esszék mind adott történelmi szituációk leírásaként, mind – példamutató hatásuk révén – inspiratív forrásokként a modern művészet magyarországi történetének, sorsának, az érte folytatott küzdelmeknek kétségkívül legfontosabb dokumentumai.

A kötet egyik legfeltűnőbb vonása, hogy egy folyamatosan megírt, soha abba nem hagyott Kondor Béla-monográfiát tartalmaz. Az objektivitás, a távoli nézőpont választásának igénye, amit Németh Lajos 1984-ben a „*szubjektív és objektív sorok*” kifejezésével találóan jellemezett, nem változott az életrajz belső biográfia jellegén. Egy Kondor-parafrázissal kifejezve: „*Valaki önarcképéről*” van szó itt is, a barátság és az azonosulás ritka megvallásáról. Van persze szó más, mindig vállalt és az első adandó alkalmal örömmel kifejezett szimpátiákról is. Csodálatos látni, mennyiszor bizonyult az első pillantás helyesnek, s mily kevés a be nem igazolódott rokonszenv. Itt azonban már nem illik neveket sorolni, nehogy a feledékenység vagy a hallgatás valakit is sértsen. Ott a kötet.

Annál illőbb a tapintat, mivel Németh Lajos értékítélete és ízlése soha nem volt egyoldalú. Tévedés, hogy csak a modernnek, csak az Európai Iskola művészei vagy a neoavantgárd mesterei kaptak tőle elismerést, biztatást. Nem kevesebbet köszönhetnek neki a hatvanas években sokakat lelkesítő hódmezővásárhelyiek, még többet az úgynevezett szerves

építészet – inkább alkotói, mint hívei. Nem „vett be” akármit könnyen: jól mutatja ezt az úgynevezett „kilencek” üres léggömb voltának azonnali felismerése. Tehát a könyv olvasását és megbecsülését mindenkinek tiszta szívből ajánlom, stílári, politikai és csoportosulásbeli hovatartozásától függetlenül. Tanúsíthatom, az 1991-ben elhunyt Németh Lajos utolsó éveit leginkább a széttagolódás, a sokszor emlegetett „szekértáborokba” rendeződés keserítette meg. A fentebb, Picasso kapcsán említett népfront számára ebben az eredeti (s nem az úgynevezett „Hazafias” értelmében) volt és maradt mindvégig ideál. Hogy mit értett rajta, pontosan leírta abban a MŰVÉSZ FELÉLŐSSÉGE című írásban, amely megrendítette azt, akinek kezébe kinyomtatva gyakorlatilag a szerző halálhírével együtt került. Az ebben az írásban a közjót etikai posztulátumként számon kérő szerző az a Németh Lajos, aki ma is él – függetlenül attól, hogy megírta, miért nem szeretne tovább élni abban a társadalomban, amelyben ismét a *Minden egész eltörött* kedvelt mottójával felidézett alapszituációt ismerte fel.

Marosi Ernő

AZ UTAZÁS ELÉGIÁI

Filip Tamás: *Amin most utazol*
Balassi Kiadó, 2001. 110 oldal, 900 Ft

Filip Tamás harmadik kötete az utóbbi három év vertermését tartalmazza, s viszonylag gyorsan követi a másodikikat (FÜGGŐHÍD, Tevan, 1998. 93.), hiszen arra tizenkét évet kellett várni az első jelentkezés után. (FÉKEZETT HABZÁS, Eötvös könyvek, 1986. 76.) A három kötetnek, de különösen a két utóbbinak az összevetése jól mutatja Filip Tamás versvilágának alakulását, az önálló hang megtalálásának folyamatát, versbeszédének egységességét, ezen belül szemléletének és poétikájának apró, mégis lényeges hangsváltozását.

A Filip-vers legfontosabb, nem csak az új kötetre érvényes jellemzője, hogy a hagyományos értelemben vett szóképek mértéktartó használata mellett – inkább azok poétikai ha-

tását is felerősítve – a vers egésze válik szavakból, mondatokból formált, helyzeteket és apró történeteket megjelenítő képpé, képsorozattá. Verseinek viszonylag összetett és bonyolult cselekménye van. Alapvetően kétféle szerkesztési elv érhető tetten: a mozaikszerű és a lineáris. A cselekmény történetstilánkokból építkezik mozaikszerűen, gyakran kihagyásos technikával. Ebben az esetben látszólag összefüggéstelen elemek kerülnek egymás mellé, így a szöveg sok mozzanatot felvesz magába, egyszerre sok helyen és sokféle esemény történik (DANGER, MINTHA [1], MINTHA [2], KÍVÜL-BELÜL, A CSUKLYA ALÓL, FORRÓSÁG, UGYANAZ, VONAT, LÁNCSEMEL). A lineáris szerkezet egyetlen szituációt bont ki akár több nézőpontból is, és ehhez gyakran társul felsorolás és/vagy retorikai párhuzam (A KÖDÖN ÁT, ÖRÖKFÜRDŐ, ELFEKVŐ HELYZET, MA A BÁLNÁK, KIKÖTŐ, JELENET, ÚTON KÉT VÁROS KÖZÖTT, ÉJSZAKAI SÜLLYEDÉS, EGY GYEREKRAJZRA, AMIN MOST UTAZOL, PARTSZAKASZ, SZABADESÉS, AZ UTCA, EGY KERT, ÍRÓ). Ennek alapján pozíciólírának, szituációköltészetnek lehet nevezni az így létrejövő versvilágot, amely világmodell: autonóm, önmagában zárt és egységes lehetséges világot teremt a befogadó számára, amelynek egységét költői szemléletének koherenciája biztosítja.

József Attila esztétikája szerint a költészet szemléleti egész: „Az ihlet tehát megragad bizonyos valóságélemeket, a többiek és a szemléletünk közé helyezi és eltakarja a valóság egyéb részét, mint a teli hold a napot napfogyatkozáskor. Azaz szemléletileg teljes valóságnyivá növeli a kiválasztott valóságélemeket.” Tehát a vers egésze lesz a költői világtapasztalat egytagú, de mégis komplex metaforája: a szöveg szükségképpen részszerezintisége a világ egészére vonatkozik, arra értendő; a vers világfragmentumként a világ egésze helyett áll. A kiegészítést, amelyre az utasítást a szöveg implicit vagy explicit módon tartalmazza, az olvasónak kell elvégeznie: a konnotációval lesz teljessé a metafora. Ennek az általános érvényű elvnek Filip Tamás költészetében kiemelt, szinte minden versében tetten érhető szerepe van. Nála egy szituáció, egy látszólag lényegtelen és jelentéktelen, így jelentés nélkülinek tűnő mindennapi mozzanat vagy egy furcsa, szokatlan helyzet, egy lírai ötlet a költői figyelem által a perifériáról a középpontba emelés, a rögzítés által kap különleges, önmagán túlmutató jelentőséget. A vers